

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לאטימולוגיה של כמה "מלות-סלנג" בעברית הישראלית של ימינו

(סיום)

קיבל חרבון

צירוף רווח אחר הוא "קיבל חרבון", במקביל ל"קיבל מפות" וכו'.

עדות להשתלטות חרבון ונגזריו בלשונו של הדור הצעיר, אשר הורגל בהם מילדותו, במידה פזאת שלא יחושו עוד בתת-תקניותו, נמצא בדוגמה הפאה הלקוחה מתוך פחינה בכתב(!) של ה"צבר" דן, בן ט"ו ותלמיד פיתה ט', המשתדל, כמובן, לכתוב בפחינה כמיטב יכולתו הלשונית ה"משופרת" (1956). הוא נתבקש להסביר את המשל "הלך הגמל לבקש קרניים וקטפו את אוזניו", והריהו פותב לאמור (והפול ללא סימני-פיסוק): "הגמל רצה דבר שאין לו הלך לבקש פלומר רצה יותר מאשר הקדה"ש [ר"ל הקב"ה! (א' ב"א)] נתן לו ואז קיבל חרבון וקטפו לו את אוזניו".

מובן שתהליך ההעלאה הסמנטית של מלים תת-תקניות מואץ ומוגבר, כשמלים ושימושי-לשון כאלה מופיעים בדפוס, ובמיוחד כשהם מופיעים בספר בעל חשיבות ספרותית, כגון

"ימי צקלג", "עלילות מיקי-מהו" וכד', כפי שאנו רואים — למשל — בדוגמת ההעלאה הסמנטית של "חתיכה"²². המשמע היסודי-הפיסולוגי והמשמע המושאל (נחילת מפלה) נשמרו לא רק בדיבורים של חוגים הנוטים במיוחד לדבר להנאתם ולתיאבון בלשון סלנג (כגון בני-הנוער בינם לבין עצמם, חיילים וכיו"ב). לדוברים לא מעטים — מלבד הנ"ל — נדמה, פנראה, שזוהי צורה מעודנת יותר, לשון נקייה, להבעת יציאה לנקבים, ואין לתמוה אפוא, שס' יזהר לא מצא פגם בהבאת דברים מעין הבאים (מפל מקום, לא ראה בזאת "טאבו") בספרו "ימי צקלג":

(1) "או אלך לחרבן בשדה (פשעת החיים האחרונה!), או אשכב על הפטן, ואשיח עם כל מי שיטה אוזן...". (פרך ב', עמ' 651).

(2) "צאו! בריחי רובים מקרקשים פה ושם (חומקים רגע לחרבן?). מישהו אומר משהו" (א', עמ' 417).

(3) "אתה צריך פעם לשוחח. בלילה פזה. שנינו. חבל שאיננה כאן. היינו גלויים לגמרי. יושבים בצתא לחרבן ולשוחח בלילה פזה. מה זו הקדרות שבי" (א', עמ' 89).

מן המשמע הפיסולוגי היסודי נתפתחו שימושים שונים מושאלים, הקשורים בנפילה בפת, פישלון, תבוסה, תשובה ניצחת וכד', שנעמוד עליהם להלן. נזכיר עכשיו את השימוש "חרבן על", שבמשמעו המושאל — המושפע ככל הנראה

22. הש' דברינו בלשוננו לעם ק"מ-קמ"א, עמ' 257.

מיידיש דוקא! — מקביל אל "צפצף על" (שגם הוא מקורו בתרגום שאילה, פכל הנראה, מיידיש), פלומר: "התעלם מן", "לא התחשב ב-", "לא שם לב אל", "השליך אחרי גוו" ²³. והרי עוד דוגמאות אחדות מרבות מ"ימי צקלג". אני בוחר בכונה במקור הזה, שאם יאמר אדם "זו לשון דיבור של הדיוטות", הרי אינו צריך לדוגמאות אחרות מפי עדי שמיעה. ואם יאמר אדם "זו בכל זאת לשון שסופרים נזקקים לה ומעלים אותה על הכתב, והקוראים מקבלים אותה פעובדה שרירה וקיימת ומהם אף יחקוקה בתמימות" — הרי קל-וחומר...

- 1) "תראה איך הוא שולט על כל הנאדי הגדול, סביב סביב! — 'חרבן על הנאדי הגדול — מי צריך אותו!' אמר צ'יבי והזעיף יותר" (פרך א', עמ' 29).
- 2) "'יש לי מין הרגשה'. — 'חרבן על הרגשות'. אמר עובדיה. 'לפי מנבא לי. לעזאזל'. — חרבן על נבואות-הלב' — אמר עובדיה... " (א', עמ' 84).
- 3) "לילא בני — מכבר היה מחרבן על הפול" (א', עמ' 166).

והרי דוגמאות מספר מאחרים — ובמיצוע המשמע בין הפיסיולוגי למושאל בשימוש "חרבן ל... על הראש": שמעון צבר, ברשימתו "פיצד שומרים מסורת" (בסדרתו "הצבר המעופף", ה א ר ן , 13 במארס 1959, עמ' 13), פותח ²³. נקל להפיר, שמבחינה סמנטית יש פאן יסוד המקביל במשמעותו לזה שפיידיש. אולם מבחינה אטימולוגית מכריע פאן, פמוכן, היסוד הערבי פנ"ל.

לאמור: "כבר קרה שהמסורת חרפנה למישהו על הראש, והקרפן קיבל את זה באהבה".

ונתן שחם פותב: "אתה זוכר את הביטוי הפלמחאי הנפלא: דוחי — ראשי תיבות של דוגמה חינוכית. צחוק יעשו ממך. ירפבו עליך. כל הפלמ"ח היה דוחי פזה, שעכשיו מחרבנים לו על הראש" (תמיד אנחנו, 1952, עמ' 31).
אשר ל"חרפן במכנסיים" — פמזהו פ"עשה במכנסיים" — פירושו במשמעו המושאל: "נתמלא פחד, התבהל, התבלבל, איבד עשתונותיו".

בלשנים כבר עמדו על כך, שפכול שחידוש לשוני מופלג בשונותו, פן תגדל הפופולאריות הזמנית שלו. צורות קיצוניות פאלו נחשבות לעתים קרובות לביטויי "סלנג", ודרפן לגזוע מהר, משום שחיותן וחריופתן פגות עד מהרה מרוב שימוש והתמההות. הן נדחות על נקלה מפני שימוש חדש התופס את מקומן²⁴.

דומה, שפוחן ואונן ותוקפן של חרפון ואחיותיה ובנותיה, לא זו פלבד שלא תשו, אלא אף גדלו ועצמו פרכות הימים. השימוש פחרפן פפועל יוצא ("חרפן את מישהו") קשור ב"חרפון" במשמע המושאל, פלומר הנחלת מפלה, הכשלה, תבוסה, השבת תשובה ניצחת, קיפוח וכד'. "לחרפן את פלוני" פירושו אפוא: להכשיל אותו, להנחיל לו תבוסה, להשיב לו תשובה ניצחת, לשפש ולהפר את מזימתו וכיו"פ.

ומפאן גם "חרפן את הפחינה" פלומר: קלקל ונכשל

24. השנה: Charles F. Hockett, *A Course in Modern*

Linguistics, New York, 1958, p. 397

בבחינה, כתב בחינה קלוקלת (מקביל לזאת "פֶסֶס את
הבחינה"). והוא הדין לגבי "חרבן את כל התכנית", שפירושו:
קלקל, שיבש, הפר את התכנית.

וכה ישיר שלונסקי ב"עלילות מיקי־מהו" (עמ' 172):

"גלגלוך, קדקדוך
פרבלוך — למופת!
אבל איך זה חרבנוך?
איך במוח לא פיבדוך?
טמבלוך בהחלט".

מעניין, כיצד קלט שלונסקי את שימושי הילדים והתיך
אותם בדפוסים השלונסקיים-הלשונסקיים שלו. ואכן, מעין
מעגל קסמים של השפעה הדדית נוצר פאן. שלונסקי, שהיה
בעצמו מראשוני התלמידים בגימנסיה "הרצליה", היטה אוזן
קשבת ללשונם של הילדים, לשיחם ולשיגם, וכפי שגילה לי
בשיחה בקיץ 1966, אהב להאזין לשיח הילדים ולחידושי הלשון
שלהם והבליע אותם בתוך השורות שך "מיקי־מהו", לעתים
"חיים", כפי ששמעם מהי הילדים. מובן מאליו, שעד מהרה
למדו הילדים להפיר את מיקי־מהו העסיסי שלו, וכפי שנקל
לשער, התאהבו בו, וללא קושי למדו חלקים ניפרים ממנו בע"פ.
ובטרם הסתיימה הדפסת כל פרקי מיקי־מהו בעיתון הילדים,
כבר נוצר אותו מעגל קסמים לשוני בין שלונסקי לבין הילדים
(פרטים על סוגיה מעניינת זו — במחקרנו על תולדות החייאת
הדיבור העברי).

חרבון במשמע "תעלול או להטוט נגד מישהו, 'סידור'

מישהו "סתם ככה", "לשם סידור": שימוש זה היה נפוץ מאוד בשנות החמישים בפי הילדים.

כך, למשל, מסבירה לי תמר בת השמונה (ב-1956) את תעלול הזות הפיסא של מישהו פשהוא קם לרגע ממקומו: "אצלנו עושים את זה ככה: מישהו קם אז עושים לו את החרבון הזה".

תעלול מקובל אחר הוא להראות למישהו את עצמת שרירי זרועך, ובשעה שהלה נוגע בהם — אתה פושט זרועך ומנחית לו מהלומה באף. מובן שגם זה בגדר "חרבון", כפי שהוסבר לנו ב-1951: "זה חרבון כזה, גם בפיתה כך עושים".

בעקבות זאת ייאמר לעתים גם "לשחק בחרבונים" או "לשחק על חרבונים" (גם: חרבונים), במשמע של "לשחק על חרבון", שהוזכר לעיל.

כפי שכבר צייננו בכמה ממחקרינו הקודמים, הרי השימוש בבניין פעל נדיר מאוד בלשון הילדים ובלשונו של הדור הצעיר בכלל. לפיכך לא נשמע צורות מעין "הוא חרפן", אלא את הצורה העקיפה "חרפנו אותו". לעומת זאת, צורת הבינוני (שאפשר לראותה בבחינת בינוני-פעול לבינוני של הפיעל) שכיחה יותר, היינו: מחורבן, מחורבנת, מחורבנים, מחורבנות. מחורבן משמש גם במשמע: קלוקל, מקולקל, גרוע, פגום, לא-מוצלח, חסר-ערך ("מזופת"), עלוב-נפש, וכיוצא בזה מהערכות השלילה והזלזול; כגון: "ספר מחורבן" (גרוע), "תכנית מחורבנת" (לא מוצלחת), "תלמיד מחורבן" (עלוב, גרוע), "יש לו מצב-רוח מחורבן" (רע), "אלה פלאחים מחורבנים" (עלובי-נפש) וכד'.

והרי דוגמות אחרות מספרות הדור:

"בחור טוב נשאר בחור טוב, ובחור מחורבן יצא מחורבן

שבעתיים" (ס' יזהר, ימי צק לג, עמ' 155).

"נשפח את החום, את העולם המחורבן, את העלבונות, את

אי-הסדר" (שם, עמ' 147).

"ותם הניסור החדגוני, העולה ויורד, פמעט עד אמונה

ושוב כפירה, והייתה יקיצה חדה, מחורבנת למדי" (שם, עמ'

170).

"ה'וולוו' שלך... יש לו פאפס [צופר] מחורבן" (שבתאי

טבת, "דובים ויער", ה א ר ץ, 1.11.57).

לעתים קרובות יוצמד "מחורבן" כמין תואר שלילי כללי,

כמין "מלת פקק" להערכה שלילית, או סתם לגינוי לא-מחונן,

היולי, לפעמים ללא כננה או מטרה מסוימות, כפי שנראה

במקצת הדוגמות הבאות:

"תן לי את העט המחורבן שלך!" — לא תמיד מתכוון

הדובר לומר באמת, שהעט פגום, אלא זו שגרת-לשון.

וכך כותב גם שלונסקי במיקי-מהו (עמ' 177):

"תרנגולת מחורבנת

קמץ אלף משננת".

וכמוהו יזהר ב"ימי צקלג": "וחוץ מזה מושם על מישהו,

במקום המחורבן הזה, להתחיל לחשוב מחשבה על יום מחר"

(עמ' 541).

או: "אל תספר לי — זועף דויד — מאה כדורים על שש

מטרות מחורבנות, וכלום!" (עמ' 28).

ואצל נתן שחם ("תמיד אנחנו", עמ' 12): "לגבי החובות
אנחנו צבא ויותר מצבא. לגבי הזכויות אתה אזרח מחורבן"
(כלומר, אזרח עלוב).

בסלנג הבנות משמשים התחרבנה, מחורבנת לציון אורח-
נשים. מתברר, כי שימוש זה היה רווח במקורות שונים כבר
בשנות השלושים.

השימוש בהתפעל, הן במשמע החוזר והן במשמע הסביל,
רווח מאוד.

התחרבן — נכשל, נחל מפלה או מפח-נפש, התאכזב,
הובס, יצא אבל וחפוי ראש, התקלקל, השתפש, הפסיד, לא עלה
בידו.

"התחרבנתי פהוגן" (נחלתי פישלון חרוץ), "התכנית
התחרבנה" (התקלקלה, השתפשה, נכשלה), "הוא רצה לחרבן
(או: לסדר) אותי והתחרבן בעצמו" וכד'.

וכן: "לא לחשוב. לא להרגיש. איפה פולם? התחרבנתי עד
העצם" (ס' יזהר, ימי צק לג, עמ' 486).

"כל תכניותיו של אליהו התחרבנו" (נתן שחם, "תמיד
אנחנו", עמ' 145).